

УДК 94(477.51)"1914-1918"

П. П. Моціяка

Благодійна діяльність Інституту князя Безбородька в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)

У статті досліджується активна участь Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька у благодійницькій діяльності в період Першої світової війни. Розкрито багатогранну роботу колективу інституту в системі заходів держави і суспільства з допомоги діючій армії, сім'ям солдатів, пораненим, біженцям та постраждалим від воєнних дій.

Ключові слова: добротність, пожертва, співстраждання, Інститут князя Безбородька, Ніжинський повітовий благодійний комітет.

В статье исследуется активное участие Нежинского историко-филологического института князя Безбородко в благотворительной деятельности в годы Первой мировой войны. Раскрыто многогранную работу коллектива института в системе мероприятий государства и общественности по оказанию помощи действующей армии, семьям солдат, раненым, беженцам и пострадавшим от военных действий.

Ключевые слова: благотворительность, пожертвование, сострадание, Институт князя Безбородко, Нежинский уездный благотворительный комитет.

The active participation Nizhyn's Historical and Philological institute of prince Bezborodko in the charitable activity during the First World War is researching in this article. The versatile work of the institute's collective in the system of countries' and societies' measures with help for acting army, soldiers' families, wounded, rebugees and those who was suffered from the war action was bared.

Key words: charity, donation, sympathy, the Institute of prince Bezborodko, Nizhyn regional charitable committee.

Апостол Павло говорив: "Поспішайте творити добро". Творення добра, добротинна діяльність є важливим моральним імперативом людини, а мотиви цього благодійництва можуть бути найрізноманітнішими. Частіше всього спонукальними мотивами до благодійності були любов до ближнього, милосердя і співстраждання.

Особливо значущою є благодійність у період воєнного лихоліття, коли держава не в змозі вирішити багато соціальних проблем, які

тоді загострюються. У роки Першої світової війни Російська імперія в багатьох відношеннях виявилася майже безпорадною – і в плані забезпечення армії найнеобхіднішим, і в плані задоволення соціальних потреб суспільства, втягнутого у війну прямо та опосередковано. Актуальність дослідження благодійницької діяльності в роки Першої світової війни стає очевиднішою в світлі неоголошеної війни Росії проти України. Події на Донбасі виявляють прямі паралелі, співставлення та аналогії приватної та суспільної благодійності як елементу виявлення патріотичних і гуманітарних настроїв. Ми щоденно бачимо приклади благодійництва – приватної, як вияву співстраждання, поклику серця, і суспільної, яка виникає з приватної і здатна вирішувати більш масштабні проблеми.

Вступ Росії у Першу світову війну викликав хвилю патріотичних і шовіністичних настроїв у суспільстві, спонукав до громадянської активності передовсім у освічених верствах суспільства. Держава намагалася спрямувати громадську активність у потрібне русло взаємодії держави і суспільства, фронту і тилу. У результаті таких координованих заходів держави та суспільства благодійницька діяльність у роки війни стала соціальним явищем і, до певної міри, характерною рисою світогляду і практичних дій населення.

Створені з початком війни державні структури зуміли досить швидко організувати благодійницьку діяльність. 11 серпня 1914 р. під головуванням імператриці Марії Федорівни було організовано Верховну раду з опіки солдатських сімей, діяльність якої невдовзі поширилася на інші сфери опіки і благодійництва. Аналогічним чином були утворені Єлизаветинський, Ольгинський, Тетянівський та інші іменні комітети, які проводили велику роботу, поєднуючи державні й суспільні функції. Крім того, серед громадських організацій особливе місце займали також Всеросійський земський союз і Всеросійський союз міст з допомоги хворим і пораненим воїнам, які отримували значні державні субсидії. Досвід місцевого самоврядування та ініціативність земських діячів сприяли ефективній роботі громадських організацій.

8 серпня 1914 р. у Ніжині було утворено повітовий благодійний комітет (далі НПБК) на чолі з предводителем дворянства повіту Миколою Васильовичем Висоцьким. Членами першого складу правління були представники міської управи, земства і громади міста: В. О. Воронов, П. С. Коробка, А. І. Паливода, О. І. Фогель, Н. В. Соїна, М. О. Кобець, священник П. Соломаха, П. В. Саббатовський, В. А. Семенов, С. Ф. Синдаревський, Г. В. Забело, М. В. Сухотін [1].

9 серпня на засіданні правління комітету було ухвалено просити волосні попечительства увійти до складу повітового благодійного комітету як його підрозділи [2]. Тоді, до речі, до складу Ніжинського повіту (2451 кв. верст) входили 12 волостей: Веркіївська, Володьково-Дівицька, Галицька, Дрімайлівська, Дроздівська, Лосинівська, Макіївська, Монастирищенська, Мринська, Носівська, Талалаївська та Ніжинська. НПБК взяв на себе роль органу, що об'єднав усі благодійні установи й окремих осіб, які робили свій посильний внесок у загальну справу. Передбачалося, що комітет буде надавати всю можливу допомогу діючій армії, пораненим воїнам, сім'ям мобілізованих на війну тощо.

Одним з найбільш активних колективних членів НПБК був Історико-філологічний інститут князя Безбородька (далі ІКБ). 17 липня 1914 р. Ніжинська міська управа повідомила директора інституту Й.-Е. Леціуса, що внаслідок оголошеної мобілізації "... підпорядкований Вам навчальний заклад з 17 липня буде відведено для розміщення запасних нижніх чинів" [3]. А в зв'язку з рішенням НПБК облаштувати в приміщенні головної будівлі інституту госпіталь для поранених, 9 серпня Правління інституту ухвалило закрити інтернат для студентів, а їх переселити на приватні квартири [4].

Отже, війна вже з перших днів найбезпосереднішим чином зачепила ІКБ і зумовила його участь у взаємодії фронту і тилу, суспільства і держави у заходах воєнного часу. 5 серпня 1914 р. попечитель Київського навчального округу А. Деревицький надіслав директору інституту листа, де прохав обговорити в колективі питання "про участь Історико-філологічного інституту кн. Безбородька в полегшенні становища сімей осіб, покликаних до військової служби та в організації допомоги хворим і пораненим воїнам" [5]. Ці пропозиції попечителя базувалися на рішеннях засідання навчальних закладів округу, яке мало місце 4 серпня і де, зокрема, було ухвалено:

"1. Бажано, щоби службовці у Київському навчальному окрузі відраховували певний відсоток зі свого окладу, причому знайшли можливим рекомендувати 2 %; відрахування направляти до створеного для цього комітету при окрузі.

2. Бажано залучити учнівську молодь до справи допомоги шляхом збору й іншими способами добровільних пожертв грошима, речами, книгами та ін." [6].

Перед ІКБ виникла дилема: куди відраховувати кошти, оскільки чернігівський губернатор І. І. Стерлігов був переконаний у тому, що

вся місцева благодійна діяльність у Ніжинському повіті була зосереджена в утвореному НПБК "... чтобы не было никакого дробления сил при совершении этой патриотической благотворительной работы" [7]. На думку директора ІКБ Й.-Е. Леціуса, "... преподавательскому составу персонала института и институтской гимназии трудно будет отказаться от участия в этом общем местном деле и выделяться в особую группу", і прохав попечителя округу дозволити інституту брати участь у місцевій благодійницькій організації і їй же передавати відрахування від зарплати [8].

У свою чергу попечитель округу дозволив брати участь у роботі НПБК і зауважив, "Что же касается %% обчислений от жалования, то таковые отчисления я, покорнейше прошу, переводить в депозиты Управления ученого округа "на нужды войны" [9]. Як бачимо, освітнє начальство вважало, що гарантовані 2 % відрахувань колективу ІКБ будуть вагомим наповненням депозиту округу, а в решті – то вже хай колектив сам вирішує: в якій формі і в яких обсягах брати участь у благодійницькій діяльності повітового комітету.

Загалом, благодійницька діяльність Інституту князя Безбородька протягом усього періоду війни виявлялася в таких формах:

- 1) допомога в функціонуванні госпіталю для поранених у головній будівлі інституту;
- 2) щомісячні 2 %-ві відрахування від зарплати працівників інституту та гімназії, яка була в складі ІКБ;
- 3) членські внески (по 1 руб. щомісячно) працівників ІКБ та гімназії;
- 4) індивідуальні одноразові пожертви членів колективу на конкретні цільові витрати;
- 5) періодичні пожертви студентського гуртка ІКБ;
- 6) збори коштів від проведення благодійних концертів, вистав, лотерей і публічних лекцій;
- 7) збори коштів через підписні листи та карнаковий збір (спеціальними запечатаними чашками);
- 8) закупівлі продуктів на подарунки для діючої армії та поранених госпіталю (здебільшого на Різдво та Великдень);
- 9) збір речей (одяг, взуття, товари першої необхідності) для діючої армії.

Благодійництво ІКБ було досить масштабним, тривалим та ефективним. Так, зокрема, облаштування госпіталю у головній будівлі інституту для поранених спершу було за рахунок навчального закладу, який передав для цього 100 металевих ліжок, 100 матра-

ців, 100 великих і 100 малих подушок, 200 великих і 200 малих наволочок, а також величезний мідний самовар (так званий "куб") [10]. Підготовка госпіталю велася протягом серпня-вересня 1914 р., а перших поранених до нього привезли 9 жовтня. Перша партія поранених складала 70 чоловік. 18 жовтня прибула і друга партія поранених у кількості 320 осіб. Колектив інституту підготував санітарні загони студентів та гімназистів, які зустрічали поранених на вокзалі та на подвір'ї ІКБ. Важкопоранених студенти і гімназисти заносили до лазарету на руках або на санітарних ношах [11].

Так, з жовтня 1914 р. у головній будівлі інституту став функціонувати госпіталь, який невпинно розширювався і зайняв фактично половину всіх приміщень. Госпіталь існував до кінця 1917 р., тобто до перемир'я на Східному фронті, укладеному після більшовицького перевороту в Петрограді. Протягом усього цього часу інститут неодноразово надавав госпіталю допомогу коштами, матеріалами та паливом. За три роки функціонування госпіталю було виліковано тисячі поранених, і вони повернулися до лав армії. Колектив інституту збирав кошти на подарунки для поранених, організовував для них святкові концерти студентів і гімназистів, надавав всіляку допомогу і сприяння. Так, зокрема, перший концерт у госпіталі був організований студентами 24 жовтня 1914 р. На концерті був присутнім і сам губернатор І. І. Стерлігов, який тоді спеціально прибув оглянути госпіталь [12].

Разом з тим збитки від перебування госпіталю в садибі та прямі й опосередковані витрати на нього були досить значними. Так, наприклад, коли наприкінці 1917 р. госпіталь припинив існування, Правління інституту, оглянувши звільнені приміщення, склало акт про виявлені пошкодження та збитки. Завдана шкода була серйозною. Складеного акта було передано до НПБК з проханням проведення ремонту цих приміщень. НПБК не мав тоді необхідних коштів і надалі ремонт інституту лягав на фінанси самого закладу [13].

Дуже важливою складовою фінансового забезпечення діяльності НПБК були щомісячні членські внески та 2 %-ві відрахування із зарплати організацій та установ Ніжина і повіту. Історико-філологічний інститут був найбільшим, так би мовити, "донором" повітового комітету. Тільки декілька разів за період війни місячні відрахування ІКБ були меншими, ніж, наприклад, "вливання" з боку Товариства взаємного кредиту, тобто фінансової установи з незмірно більшими можливостями.

Усі виплати (щомісячні членські внески + 2 % відрахування) колективу інституту і гімназії на благодійну діяльність протягом 1914–1917 рр. викладено у наступній таблиці (суми зазначено в рублях)*:

місяці \ роки	1914	1915	1916	1917
січень		92,47	106,64	94,38
лютий		156,88	100,03	96,66
березень		109,30	99,91	99,19
квітень		97,74	117,79	88,01
травень		112,84	99,17	81,23
червень		105,33	106,24	80,73
липень		93,55	89,02	100,90
серпень	107,48	93,34	112,42	70,87
вересень	68,42	117,17	109,22	54,41
жовтень	86,58	106,80	116,54	36,89
листопад	106,98	105,74	11,64	
грудень	79,57	99,64	103,68	
За рік:	449,03	1288,80	1272,30	803,27
Всього:	3813,40			

* Підрахунки автора [14].

Вагомість частки цих відрахувань видно з такого співставлення: загальна сума всіх надходжень до НПБК за 1916 р. складала 13471, 92 руб. [15], з якої внесок ІКБ (тільки членські внески + 2 %-ві відрахування), – 1272,30 руб. Це фактично 1/10 всієї суми, що є значною часткою.

Крім цих обов'язкових відрахувань, для деяких членів колективу ІКБ справою честі було зробити ще й окрему індивідуальну пожертву. Особливо слід відзначити добродійність професора В. І. Резанова, який робив це неодноразово. Безпосередньо в касу НПБК 15 серпня 1914 р. В. І. Резанов вніс 10 руб. [16], а в січні 1915 р. – 8 руб. [17]. Коли восени 1914 р. колектив ІКБ збирав кошти на тютюн для солдатів і зібрав 48 руб., то сам В. І. Резанов вніс 25 руб. [18]. У лютому 1915 р. колектив зібрав 70,50 руб. на святкові подарунки воїнам діючої армії, то професори В. І. Резанов та І. І. Семенов внесли по 10 руб. [19]. Саме Володимир Іванович Резанов був головним розпорядником усіх благодійних заходів в ІКБ, а в 1917 р., коли НПБК став розпадатися і суттєво зменшувати масштаби благодійної діяльності, він увійшов до складу комітету, щоб підтримати його.

Приклад професорів надихав до благодійності і студентів ІКБ, які, незважаючи на обмежені можливості в роки війни, намагалися і свою копійчину долучити до спільної справи. Серед архівних матеріалів вдалося виявити декілька таких внесків. Студенти передали до каси повітового комітету у жовтні 1914 р. 9,24 руб. [20], у листопаді – 3,74 руб. [21]. У лютому 1915 р. вони зробили цільовий внесок для поранених воїнів на 5,25 руб. [22], у листопаді 1915 р. – на 6,37 руб. [23], а в січні 1916 р. – 2,73 руб. [24]. Це дає підстави припустити, що студенти регулярно вносили до каси НПБК посильні для них суми. Крім того, учні інститутської гімназії теж надавали повітовому комітету грошову допомогу. Так, наприклад, у лютому 1915 р. вони перерахували зі своїх стипендій до каси НПБК 12,85 руб. [25].

Значні суми збиралися колективом ІКБ (викладачі, студенти, учні гімназії) під час проведення благодійних концертів, вистав, лотерей та публічних лекцій викладачів. Найбільші суми коштів приносили концерти (літературно-вокально-музичні вечори, як їх тоді називали). Здається, перший такий концерт був 26 вересня 1914 р. і зібрав для поранених солдатів 490 руб. [26]. Наступний концерт в ІКБ був 25 жовтня і збір в 181,02 руб. було передано у фонд населення Польщі, яке постраждало від війни [27]. Концерт студентів інституту та учнів ніжинських гімназій з метою збору коштів на великодні подарунки солдатам був 8 березня 1915 р. і дав 308,94 руб. [28], а студентський вечір 22 жовтня 1915 р. на підтримку біженців дозволив зібрати 210,01 руб. [29]. 18 лютого 1916 р. в актовій залі ІКБ був ще один благодійний студентський концерт, який зібрав 119,13 руб. [30]. До речі, на цьому концерті прозвучали і дві українські пісні у виконанні студента IV курсу Петра Волинського: "Розвійтеся вітром" (М. Лисенка) і "Місяць закоханий в ніч (П. Сениці) [31], що засвідчувало не тільки ура-патріотичні настрої студентства. Крім того, студенти інституту брали участь і в благодійних спектаклях з метою збору коштів для поранених солдатів чи на інші благодійні витрати. Так, зокрема, спектакль "Запорожець за Дунаєм" 8 листопада 1914 р. дав чистого збору 176, 26 руб. [32], а драматичний вечір на підтримку Сербії 13 грудня 1914 р. дав збору 159,20 руб. Кошти були надіслані до посольства Сербії у Петербурзі, і невдовзі посол Спалайкович надіслав до інституту телеграму з подякою за підтримку [33].

8 листопада 1914 р. правління НПБК ухвалило рішення про проведення в Ніжині 6 грудня 1914 р. лотереї "в пользу населення

Царства Польского и смежных к ним губерний, пострадавшего от военных действий" [34]. Активну участь у зборі коштів під час проведення лотереї взяв і колектив ІКБ. Загалом тоді було зібрано 2737,37 руб. [35].

11 жовтня 1914 р. професор ІКБ В. І. Резанов почав читання циклу лекцій з історії англійської літератури. Зібрані за лекції кошти він передавав у розпорядження повітового комітету. За першу лекцію було отримано 25 руб., і Володимир Іванович прохав НПБК використати ці кошти для закупівлі теплих жилеток для діючої армії [36]. Через місяць В. І. Резанов передав на благодійну справу ще 30 руб. за дві наступні лекції [37]. У травні 1915 р. він передав НПБК ще 18,61 руб. за прочитані лекції [38].

Ще одним важливим джерелом благодійної допомоги в роки війни були збори коштів через підписні листи, карнаковий збір і тарілковий збір у церквах. ІКБ брав активну участь у зборі коштів. 23 серпня 1914 р. НПБК уперше провів у Ніжині акцію збору через підписні листи. Було зібрано 166,73 руб., з яких інститут зібрав 84 руб. [39]. Такі збори проводилися і надалі.

НПБК постійно залучав студентів інституту до карнакового збору. Студенти та учні вели збір у своїх колективах і поза межами навчального закладу. Збори могли бути як одноденними, так і протягом 1–2 тижнів. Запечатані карнавки після завершення збору розкривалися у присутності комісії, складався акт, і зібрані гроші передавалися до повітового комітету. Таким чином, за роки війни було зібрано сотні рублів допомоги і внесок ІКБ був і в цій благородній справі теж немалим. Для прикладу: тільки у квітні 1915 р. цей збір дав коштів на 811,65 руб. [40], а в грудні 1915 р. збір на подарунки 44-й і 79-й артилерійським бригадам дав 444,47½ руб. [41].

Деколи в інститутській Олександрівській церкві мав місце тарілковий збір на потреби НПБК. Про це, зокрема, свідчить один документ за 1916 рік, підписаний його розпорядником професором В. І. Резановим. У документі читаємо: "Во исполнение данного мне Комитетом поручения и полномочия (от 27 января с. г., № 120) мною произведён тарелочный сбор в Институтской церкви 1–2 февраля с. г., акт подсчёта собранной суммы (44 р. 22 к.) при сём имею честь представить. Орд. проф. Института Вл. Резанов" [42].

ІКБ неодноразово брав участь у зборах подарунків для солдатів і офіцерів діючої армії не тільки грошима, але й власне продуктами, взуттям, одягом тощо, передаючи зібране чи то до НПБК, чи до відповідних установ Київського навчального округу. Так,

наприклад, у грудні 1915 р. було передано для діючої армії до Києва такі Різдвяні подарунки від інституту, як 60 фунтів свинячого сала, 61 фунт цукру і 4 фунти чаю [43].

У відповідь інститут отримував теплі подяки з фронту. Так, зокрема, у квітні 1916 р. командир 44-ї артилерійської бригади надіслав до Ніжина листа такого змісту: "Высоко ценя внимание и сердечное отношение Ваше и всех жертвователей гор. Нежина и Нежинского уезда, прошу Вас принять лично, как от лица нижних чинов и гг. офицеров бригады, так и от меня, а также передать и другим жертвователям нашу сердечную благодарность за присланные подарки, которые ещё раз утверждают нас в убеждении существования неразрывной духовной связи между армией и оставшимися в недрах отчизны гражданами земли Русской. Ещё раз за всё большое спасибо" [44].

Таким чином, у роки світового лихоліття колектив інституту та інститутської гімназії виявив свої найкращі людські якості: почуття обов'язку перед суспільством, високу моральність та духовність, співстраждання і співчуття, підтримку страждених, пожертви. Те, що не змогла зробити в роки війни держава, зробила громадськість, для якої благодійна діяльність була потребою, її моральним імперативом. Інститут князя Безбородька був у перших лавах людей, які творили добро.

Література

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі: ВДАЧОН), ф. 1122 Нежинский уездный благотворительный комитет, оп. 1, спр. 7, арк. 16.
2. Там само, арк. 17.
3. Моціяка П. П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів / П. П. Моціяка. – Ніжин, 2011. – С. 168.
4. Там само. – С. 169.
5. ВДАЧОН, ф. 1105. Історико-філологічний інститут князя Безбородко в Нежине, оп. 1, спр. 1962, арк. 1.
6. Там само, арк. 3 зв.
7. Там само, арк. 5.
8. Там само, арк. 5-5 зв.
9. Там само, арк. 6.
10. Моціяка П. П. Людина зі зброєю в храмі науки: хроніка протистояння (Історико-філологічний інститут князя Безбородька в 1917–19120 рр.) / П. П. Моціяка // Література і культура Полісся. – Вип. 48. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. – Ніжин, 2009. – С. 114.

11. Там само. – С. 114.
12. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 30.
13. Моціяка П. П. Людина зі зброєю в храмі науки: хроніка протистояння... / П. П. Моціяка. – С. 115–116.
14. Див.: ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962; ф. 1122, оп. 1, спр. 1, 14–16, 18, 41–52, 58, 63, 66.
15. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 65, арк. 130 зв.
16. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 18, арк. 8 зв.
17. Там само, арк. 78 зв.
18. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 40.
19. Там само, арк. 58.
20. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 51, арк. 58.
21. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 25.
22. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 18, арк. 101 зв.
23. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 51, арк. 58.
24. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 8.
25. Там само, арк. 57.
26. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 58, арк. 217.
27. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 33.
28. Там само, арк. 71.
29. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 138.
30. Там само, арк. 176.
31. Там само, арк. 127–128.
32. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 34–35.
33. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 256–257.
34. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
35. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 12, арк. 12–14.
36. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 15, арк. 57.
37. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 50.
38. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 45, арк. 108.
39. Див. : ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 1, арк. 1–9.
40. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 277.
41. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 52, арк. 144.
42. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 17, арк. 8.
43. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 117.
44. Там само, арк. 11.